

Razvoj hrvatske poljoprivrede

Horvat, Mihovil

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj:

**Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Agrobiotechnical Sciences Osijek /
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet agrobiotehničkih znanosti Osijek**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:151:719069>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Sveučilište Josipa Jurja
Strossmayera u Osijeku

**Fakultet
agrobiotehničkih
znanosti Osijek**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Agrobiotechnical
Sciences Osijek - Repository of the Faculty of
Agrobiotechnical Sciences Osijek](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
FAKULTET AGROBIOTEHNIČKIH ZNANOSTI OSIJEK

Mihovil Horvat

Preddiplomski stručni studij Agrarno poduzetništvo

Razvoj hrvatske poljoprivrede

Završni rad

Vinkovci, 2020.

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
FAKULTET AGROBIOTEHNIČKIH ZNANOSTI OSIJEK

Mihovil Horvat

Preddiplomski stručni studij Agrarno poduzetništvo

Razvoj hrvatske poljoprivrede

Završni rad

Povjerenstvo za ocjenu završnog rada:

1. doc. dr. sc. Jelena Kristić, mentor
2. izv. prof. dr. sc. Tihana Sudarić, član
3. dr. sc. David Kranjac, član

Vinkovci, 2020.

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Fakultet agrobiotehničkih znanosti Osijek
Preddiplomski stručni studij Agrarno poduzetništvo

Završni rad

Mihovil Horvat

Razvoj hrvatske poljoprivrede

Sažetak:

Hrvati su se od doseljenja u ove krajeve počeli baviti zemljoradnjom. Cilj je ovoga rada prikazati povijesni razvoj poljoprivrede u Hrvatskoj i nove tendencije u poljoprivrednom sektoru te se osvrnuti na trenutno stanje u hrvatskoj poljoprivredi. Hrvatska je u sastavu Jugoslavije bila agrarna zemlja koja 80-ih doživljava duboku krizu koja se nastavlja 90-ih uslijed Domovinskog rata. Nakon ulaska u Europsku uniju sve više dolazi do izražaja važnost ruralnog razvoja. Hrvatska je poljoprivreda nekonkurentna u usporedbi s predmetnim sektorom većine ostalih zemalja Europske unije zbog čega je potrebno unaprijediti konkurentnost. Za razvoj poljoprivrede u Hrvatskoj potrebno je analizirati i razumjeti povijesni razvoj predmetnog sektora te društvene i političke okolnosti koje su utjecale na trenutno stanje poljoprivrede, a koje će se odraziti i na budući razvoj poljoprivrednog sektora.

Ključne riječi: poljoprivreda, razvoj, Hrvatska

20 stranica, 1 tablica, 5 slika, 14 literaturnih navoda

Završni rad je pohranjen: u Knjižnici Fakulteta agrobiotehničkih znanosti Osijek i u digitalnom repozitoriju završnih i diplomskih radova Fakulteta agrobiotehničkih znanosti Osijek.

BASIC DOCUMENTATION CARD

Josip Juraj Strossmayer University of Osijek
Faculty of Agrobiotechnical Sciences Osijek
Professional study Agricultural entrepreneurship

Final work

Development of Croatian agriculture

Summary:

Since settling in this region, Croatians have been engaged in agriculture. This paper aims to outline the historical development of agriculture in Croatia, to present new trends in the agricultural sector and to look at the current situation in Croatian agriculture. As part of Yugoslavia, Croatia was an agrarian country that experienced a deep crisis in the 1980s, which continued in the 1990s during the Croatian War of Independence. After joining the European Union, the importance of rural development is becoming increasingly apparent. Croatian agriculture is uncompetitive compared to the sector in question in most other European Union countries, which is why it is necessary to improve competitiveness. For the development of agriculture in Croatia, it is necessary to analyse and understand historical development of the sector in question and the social and political circumstances that have affected the current state of agriculture, which will be reflected in future development.

Keywords: agriculture, development. Croatia

20 pages, 1 table, 5 figures, 14 references

Final work is archived in Library of Faculty of Agrobiotechnical Sciences Osijek and in digital repository of Faculty of Agrobiotechnical Sciences Osijek.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. MATERIJAL I METODE	2
3. RAZVOJ POLJOPRIVREDE U HRVATSKOJ – OD PRAPOVIJESTI DO EUROPSKE UNIJE	3
3.1. Prapovijesno razdoblje i dolazak Rimljana	3
3.2. Dolazak Hrvata i prirodna proizvodnja (razdoblje od 630. – 1850. godine)	4
3.3. Razdoblje tržišne poljoprivrede (1850. – 1950.)	5
3.4. Razdoblje agroindustrijskog razvoja (1950. – 2000.)	7
4. EUROPSKA UNIJA I RAZVOJ HRVATSKE POLJOPRIVREDE	10
5. TRENUTNO STANJE U RAZVOJU HRVATSKE POLJOPRIVREDE	12
5.1. Problemi u razvoju hrvatske poljoprivrede	14
5.2. Smjernice za razvoj hrvatske poljoprivrede	14
5.3. Novi trendovi u razvoju poljoprivrede – okretanje ekološkoj poljoprivredi	16
6. ZAKLJUČAK	19
7. POPIS LITERATURE	20

1. UVOD

Na početku 20. stoljeća poljoprivreda je bila najznačajnija privredna djelatnost Hrvatske, a stanje u hrvatskoj poljoprivredi postaje sve alarmantnije. Hrvatska poljoprivreda zaostaje u konkurentnosti i razvoju u odnosu na planirano i željeno, tijekom cijelog razdoblja neovisnosti. Potreba stabilizacije ratarske, voćarske i vinogradske proizvodnje uočljiva je u stalnom padu ukupne proizvodnje od početka stoljeća do danas, a u stočarstvu je situacija vezana uz broj grla, prirast i ukupnu proizvodnju još lošija. Poljoprivreda je u svojem povijesnom razvoju oduvijek bila jedna od najvažnijih oblasti u Hrvatskoj, ali zadnjih je godina pa i desetljeća ona sve više marginalizirana. U radu će se dati pregled povijesnog razvoja poljoprivrede u Hrvatskoj. Za razvoj poljoprivrede u Hrvatskoj potrebno je popratiti povijesni razvoj te društvene i političke okolnosti koje su se mijenjale kroz povijest te koje su iznimno važne za stanje poljoprivrede danas, ali u budućnosti. Također, osvrnut će se na trenutno stanje razvoja poljoprivrede u Hrvatskoj. Dat će se i smjernice koje bi prema mišljenju stručnjaka pomogle u razvoju poljoprivrede te će se prikazati problemi u razvoju kao i neke nove tendencije koje bi mogle pripomoći u pozitivnom porastu poljoprivrednog razvoja u Hrvatskoj.

2. MATERIJAL I METODE

Cilj je ovoga rada prikazati razvoj poljoprivrede u Hrvatskoj. Razvoj će ponajprije biti prikazan s povijesnog aspekta, a uključit će se i najranija razdoblja povijesti kako bi se dobio sveobuhvatan pregled i prikaz razvoja poljoprivrede u Hrvata u društveno-povijesnom kontekstu. Također, cilj je prikazati i nove tendencije u poljoprivrednom razvoju i osvrnuti se na trenutno stanje u hrvatskoj poljoprivredi. U radu će biti dan prikaz povijesnog razvoja poljoprivrede u Hrvatskoj, a zatim će se prikazati i analizirati razvoj grana poljoprivrede te će se raspravljati o stanju stagnacije u razvoju hrvatske poljoprivrede. Poljoprivreda je u svojem razvoju bila jedan od najvažnijih segmenata održivosti stanovništva, a već duže vrijeme ona nema status kakav bi trebala imati. U radu su korišteni podatci, znanstvena i stručna literatura. Istražuje se razvoj poljoprivrede u Hrvatskoj, od neolitika i pojave hrvatskog stanovništva na prostorima današnje Hrvatske pa sve do danas, kada je Hrvatska članica Europske unije. Kao izvor podataka relevantna je knjiga Josipa Defilippisa *Poljoprivreda i razvoj*, ali ona obuhvaća razdoblje do 2000. godine. Korišteni su podatci Ministarstva poljoprivrede, Europskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj, IPARD-a te izvorna znanstvena literatura dostupna na Internetu i u stručnim časopisima. Korištena je metoda deskripcije, metoda izlaganja činjenica, te metoda komparacije.

3. RAZVOJ POLJOPRIVREDE U HRVATSKOJ – OD PRAPOVIJESTI DO EUROPSKE UNIJE

Čovjekova je egzistencija od najranijih razdoblja bila vezana uz prirodu u kojoj živi te je stoga potrebno u pregled razvoja poljoprivrede u Hrvatskoj uključiti i najranija razdoblja povijesti kako bi se dobio sveobuhvatan pregled i prikaz razvoja poljoprivrede u Hrvata u društveno-povijesnom kontekstu. Defilippis navodi da se za shvaćanje razvoja poljoprivrede potrebno baviti poviješću poljoprivrede u društvu u kojem se poljoprivreda realizira. Dva su ključna razdoblja u razvoju poljoprivrede: neolitička revolucija i industrijska revolucija u 19. stoljeću. Defilippis navodi tri razdoblja poljoprivrede. Prvo je razdoblje prapovijesti koje se naziva pretpoljoprivredno, do neolitičke revolucije. Drugo je razdoblje poljoprivredno, poslije neolitičke revolucije s pretežnim obilježjima prirodne proizvodnje i treće je razdoblje poslije industrijske revolucije s dvije etape, tržišna proizvodnja i agroindustrija. Mogli bismo nadodati novo poglavlje u razvoju poljoprivrede, ono s tendencijama ekološkog razvoja poljoprivrede (Defilippis, 2005.).

3.1. Prapovijesno razdoblje i dolazak Rimljana

Postojanje čovjeka na našim prostorima gubi se u magli dalekih prapovijesnih razdoblja. Njegova egzistencija i razvoj usko su vezani uz prirodu područja u kojem živi pa su sve promjene okoline bitno utjecale na njegov razvoj. U starije kameno doba dolazi do razdoblja velikih promjena klime, od toplih do krajnje ledenih. Ljudi su živjeli pretežno od lova divljih životinja, manje od skupljanja jestivog samoniklog bilja. U mlađem paleolitu ponovno vladaju ledena doba i život se povlači u špilje. U starijem neolitu nema znakova zemljoradnje.

U bakrenom dobu bakar postaje prva kovina, a u brončano doba se javlja konj kao rasprostranjena domaća životinja. U željezno doba javlja se trgovina te se uz zemljoradnju i stočarstvo javljaju i obrti. U doba Ilira pouzdano se zna da su sijali pšenicu, ječam, proso, bob, grašak i leću. Usto su uzgajali masline, vinovu lozu, smokve i drugo voće. Vinova loza se uzgajala na Jadranskoj obali prije dolaska Grka. Dolaskom Rimljana poljoprivreda je glavna gospodarska grana Carstva. Diljem Carstva širi se uzgoj novih biljaka i životinja koji dolazi s istoka i širi se prema zapadu. Tako se uz već udomaćenu lozu, maslinu i smokve uvode bademi, breskve, limun i drugo voće, a od stoke govedo, konji, svinje, ovce

i magarci. Rimljani u naše krajeve donose bolju tehniku te je željezni plug potisnut ilirskim ralom. Dolazi do intenzivnijeg obrađivanja zemlje te do proširenja dvopoljnog plodoreda (Defilippis, 2005).

3.2. Dolazak Hrvata i naturalna proizvodnja (razdoblje od 630. – 1850. godine)

Povjesničari smatraju da su se Hrvati doselili u naše krajeve 630. godine. Doseljavanjem Hrvata dolazi do velikih promjena. Zbog velikih navada Gota, a zatim Avara i Slavena, dolazi do nastupa neprekidnog ratovanja u kojem stradavaju poljoprivredni nasadi te se postupno zaboravlja dugogodišnja tradicija poljoprivrednih radova. U očuvanju tradicije veliku ulogu imali su samostani. Hrvati su se počeli baviti zemljoradnjom čim su se nastanili.

Hrvati su u pradomovini poznavali osnovne žitarice (raž, ječam, pšenicu, zob i proso), uzgajali mahunarke (grah, bob, leću), a poznavali su i jabuke, trešnje, kruške, šljive i drugo voće. Poznavali su osnovna poljoprivredna oruđa: plug, motiku, lopatu, kosu i srp. Sve do potkraj 18. stoljeća važnu ulogu u razvoju ratarstva i vinogradarstva ima stvaranje novih obradivih površina. Najvažniji oblik širenja oranica bilo je krčenje šuma i šikara.

U najranije doba hrvatske povijesti doseljenici su poznavali plug, na kojem se razlikovalo crtalo i plaz, a poznata je i otka. U upotrebi su bile kosa, srp, motika i lopata. Za dovoz žita upotrebljavala su se kola, a u upotrebi su bile taljige i tačke. Prvi zapis o uzgoju vinove loze u Hrvata potječe iz 892. godine kada je knez Muncimir potvrdio darovnicu svog oca Trpimira iz 852. godine, kojom je darovao splitskoj crkvi imanje u Putalju. Mnogi se pisani podatci o vinogradima i maslinicima nalaze u 10. stoljeću te je maslinarstvo na hrvatskoj obali staro koliko i vinogradarstvo koje je uvedeno za grčke kolonizacije te bilo njegovano i u doba rimske dominacije. Po doseljenju se Hrvati bave stočarstvom da bi postupnim osvajanjem obalnih područja prihvaćali uzgoj maslina i vinograda. Po svojem značaju, maslinarstvo je bilo druga gospodarska grana kojoj svi gradski statuti poklanjaju posebnu pozornost. U 16. stoljeću počinje se uzgajati heljda. Na seljačkim se gospodarstvima uzgajaju zob i ječam, a na vlastelinskim se gospodarstvima proizvode velike količine pšenice. U ratarstvu prevladava tropoljni plodored (Defilippis, 2005.).

Agrarna je tehnologija stoljećima okamenjena. Oslanja se na proizvodno iskustvo mnogobrojnih naraštaja i običaja. Težak je dužan obrađivati vinograde prema davnim poljoprivrednim običajima koji su zapisani u statutima gradova i ugovorima između

zemljovalnika i kolona. Tehnološka je razina konačna te je ona do srednjeg vijeka strogo tradicionalna. Porastom stanovništva i razvojem trgovine u 19. stoljeću raste potražnja hrane i potreba da se poveća poljoprivredna proizvodnja. Ti zahtjevi poremetili su stari plodored. Ugari polako nestaju potkraj 19. stoljeća. Neki gospodari s intenzivnijim stočarstvom počinju proizvoditi stočnu hranu na oranicama. Uzgojem stočnih leguminoza i gnojidbom povećava se plodnost oranica pa time i njihova proizvodnja. Od velike su važnosti u tom razdoblju seoska naselja, a ona se u hrvatskim krajevima nalaze još od neolitika te su smještena uz trajne izvore vode ili na prirodno zaštićenim područjima. Objekti tog graditeljstva su skromnih dimenzija, a stoljećima se tradicionalna seoska kuća i selo nisu mnogo mijenjali. Dolaskom industrijske ere otvara se nova graditeljska faza u selu. Prema geografskim se područjima razlikuje sredozemno selo (selo na kršu), planinsko selo (središnje planinsko područje) i nizinsko selo (kontinentalnog nizinskog dijela Hrvatske). Sela imaju samoupravni sustav u selu koji postoji već nakon doseljenja te selo postavlja odrednice zajedničkog ponašanja i suživota (Defilippis, 2005.).

3.3. Razdoblje tržišne poljoprivrede (1850. – 1950.)

To je razdoblje u kojem dolazi do krupnih tehnoloških, ekonomskih i društvenih zbivanja. Dolazi do stoljeća parnog stroja i njegove primjene u industriji i transportu, konstituiranja Jugoslavije, rasta kapitalizma te njegova dokinuća i izgradnje socijalističkog društva. U poljoprivredi dolazi do razdoblja prosperiteta vinogradarstva i njegova sloma te opsežnih emigracija stanovništva. U tome razdoblju dolazi do odlučnog odvajanja obrta od poljoprivrede, a najjače se očituje u doba prijelaza s feudalnog na kapitalistički način gospodarenja i označava se kao propadanje patrijarhalnog sustava.

Iz naturalnoga gospodarstva razvijaju se i osamostaljuju grane prerađivačkih djelatnosti i pojedini obrti. Feudalni odnosi nisu doista bili ukinuti Zakonom o ukidanju feudalnih djelatnosti polovicom 19. stoljeća te se u raznim oblicima i raznim područjima još dugo održavaju. U poljoprivredu polako ulazi kapital i to dovodi do jačanja veleposjeda koji se opremaju ondašnjom modernom mehanizacijom.

U tom razdoblju dolazi do rasta obradivih površina i porasta broja stanovništva zbog čega žitarice postaju temelj prehrane pa se i povećanje odnosi najviše na oranice. Proizvodnja je i dalje tradicionalna, koristi se volovska ili konjska zaprega, gnojidba je vrlo skromna. Vinogradarska proizvodnja u ovom razdoblju doživljava dramatičan razvoj: sade se nove

površine, u Dalmaciji se krči svaka slobodna površina i grade se sustavi terasa. Sijeku se masline da bi se na njihovom mjestu posadila loza. Takvom razvoju brzo dolazi kraj jer se francuski vinogradari brzo oporavljaju od sloma iz 1890., a stvaranjem Jugoslavije (1918.) vinogradari gube tradicionalno tržište srednje Europe koje postaje inozemno te izvoz otežavaju visoke carinske cijene. Zanimljivo je upozoriti na međuodnos stočarstva, stanovništva i površina. U rasponu od četrdesetak godina (1895. – 1931.) stanovništvo raste brže od stočnog fonda pa se taj odnos pogoršava, a zajedno s njim pogoršava se i odnos stoke i površina.

U 19. stoljeću poljoprivredna proizvodnja Hrvatske prisutna je na međunarodnom tržištu, a sva zbivanja na tržištu imala su i posljedice na našu proizvodnju. Prva agrarna kriza javlja se oko 1830. godine u trgovini žitom, a uzrok je bio u sve većoj konkurenciji jeftinijeg ruskog žita. Mnogo veću važnost imala je velika europska agrarna kriza u zadnjoj četvrtini 19. stoljeća. Uzrok je bila konkurencija jeftinog američkog žita koje je u sve većim količinama dolazilo na tržište. To je dovelo do pada cijene žitarica, a zatim do velikog smanjenja prihoda seljaka. Druga velika kriza počela je 1926. te dolazi do pada cijene žita, a između 1925. i 1930. cijene agrarnih proizvoda padaju za 50 % što opet najjače pogađa male seljake. U Hrvatskoj poljoprivredi 19. stoljeća prevladava sitno gospodarstvo (Defilippis, 2005.).

Slika 1. Gospodarski list iz 1943. godine

Slika 2. Gospodarski list iz 2020. godine

Prvo organizirano nastojanje na unapređenju poljoprivrede treba pripisati djelovanju akademija. Oko akademija se okupljaju plemići i građani, svećenici, učitelji, intelektualci koji raspravljaju o potrebama i mogućnostima gospodarskog razvoja. U tadašnjim uvjetima poljoprivreda je imala dominantno mjesto. Godine 1841. osniva se u Zagrebu Hrvatsko-slavonsko društvo sa zadatkom da unapređuje poljoprivredu, a polovicom 19. stoljeća osniva se Gospodarski list koji izlazi i danas (Slika 1 i 2). Polovicom 19. stoljeća Europom se širi zadružni pokret, a samo 15 godina od osnivanja prve Schulze-Delitzchove zadruge ideje zadrugarstva realiziraju se i na našim obalama. Dolazi do razdoblja ruralnog gospodarstva i porasta poljoprivrednog stanovništva u ruralnim područjima te je početkom 20. stoljeća zadrugarstvo jaka gospodarska grupacija te je tada u Hrvatskoj bilo 250 000 tisuća zadrugara u 1 511 zadruga (Defilippis, 2005.).

3.4. Razdoblje agroindustrijskog razvoja (1950. – 2000.)

Hrvatska je u sklopu Jugoslavije bila pretežno agrarna zemlja, a 1948. godine poljoprivredno je stanovništvo činilo 67,2 % ukupnog stanovništva. Tada je aktualan socijalistički agrarni koncept te teza da u poljoprivredi trebaju prevladavati kolektivizirana i društvena gospodarstva, što će omogućiti industrijalizaciju poljoprivrede. Strateški zadatak bio je stvaranje socijalističke akumulacije iz koje se trebalo financirati gradnju teške industrije i infrastrukture. Došlo je do razmjene roba i usluga između poljoprivrede i industrije, a na štetu poljoprivrede, gdje je poljoprivreda isporučivala robu ispod cijene. Od 1953. do kraja 60-ih dolazi do prelaska radne snage iz poljoprivrede u industrije te udjel poljoprivrednog stanovništva pada u 1970. na svega 36,6 %.

Napušta se model kolektivizacije te dolazi do priznavanja pravne i ekonomske nepovredivosti obiteljskog gospodarstva. Tražio se model koji bi poticao brži rast poljoprivredne proizvodnje, a nositelj kooperacije trebale su biti opće poljoprivredne zadruge. Zadruge su se osim kooperacije trebale baviti svim privrednim aktivnostima (osim poslova u poljoprivredi mogle su se baviti i nepoljoprivrednim poslovima, kao kulturom i obrazovanjem). Zadružni pokret u Hrvatskoj imao je dugu tradiciju i prije rata su postojale mnogobrojne zadružne organizacije raznih tipova, a to je trebalo prilagoditi socijalističkom agrarnom konceptu. Krajem četrdesetih godina seljačke radne zadruge organizacijski su tip kolektivnog vlasništva i kolektivne obrade zemlje, a članovi zadruge dužni su unijeti u zadrugu dio svoje zemlje. Seljačke zadruge trebale su postupno

obuhvatiti čitavu poljoprivrednu proizvodnju i tako likvidirati ostatke kapitalizma na selu. Dolaskom socijalizma seljaku se oduzima zemlja, a zadruge postaju zbroj malenih seljačkih posjeda bez mehanizacije te su rezultati poražavajući jer su seljaci opterećeni troškovima i nemaju ekonomsku osnovu za daljnju egzistenciju.

Napuštanje zadruga počinje 1952./1953. godine. Napušta se model kolektivizacije i prelazi se u socijalističku poljoprivredu. Naglasak je na kooperaciji seljaka sa zadrugom i društvenim sektorom. Prosperitetnih 70-ih godina agrarna politika svu svoju pozornost pridaje razvoju kombinata, a obiteljsko gospodarstvo i selo nalaze se na marginama društvenog i političkog interesa. Stanovnici migriraju i zapošljavaju se u inozemstvu. Razdoblje 80-ih i 90-ih je razdoblje duboke ekonomske i socijalne krize kojoj se 90-ih priključuje i politička kriza kad dolazi do raspada društvenog poretka i Domovinskog rata. Agrarna politika i dalje preferira društvena gospodarstva. Razvoj privatne proizvodnje ide uglavnom mimo udruživanja, a interes za seljaka iscrpljuje se u nastojanju da se njegovi proizvodi što jeftinije otkupe i poslije, nakon prerade, što bolje prodaju. Društvena gospodarstva i dalje su u porastu te 1990. godine obuhvaćaju 440 000 hektara obradivih površina. Od 1990. – 2000. godine dolazi do tranzicije u poljoprivredi (Defilippis, 2005.).

Hrvatska je kao samostalna država napustila stari socijalistički društveno-gospodarski sustav i okrenula se prema zapadnom liberalnom društvenom uređenju i tržišnoj ekonomiji. Do tog procesa je došlo uslijed rata, što je otežalo proces. U tom razdoblju puno je teškoća: ratna razaranja, zaostale mine, spori povrat poljoprivrednika na nekadašnje posjede uz neadekvatne mjere usporavaju oporavak i daljnji razvoj. U stvaranju BDP-a poljoprivreda 2001. godine sudjeluje s oko 7 %. Pada proizvodnja žitarica i stočnih proizvoda. Hrvatska se pretvorila od agrarno izvozne u agrarno uvoznu zemlju, a i danas je situacija slična (Defilippis, 2005). Hrvatska ne iskorištava svoj izvozni potencijal, ne otkupljuje se dovoljno od domaćih proizvođača nego se uvozi jeftinija roba niže kvalitete.

Tablica 1. Udjel poljoprivrednog stanovništva (1853. – 2001.)

Godina	1853.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.
u ukupnom stanovništvu	56,4	43,9	32,3	16,0	9,1	5,6
u seoskom stanovništvu	72,6	61,4	52,1	32,7	18,7	11,0

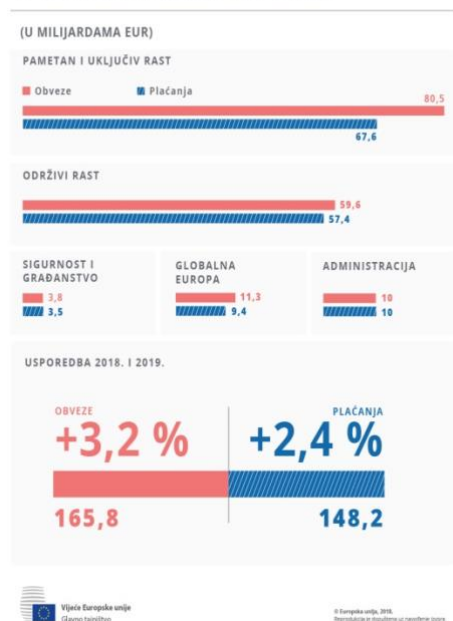
Izvor: Defilippis, 2005.

U tom razdoblju dolazi i do urbanizacije sela i seoskog načina življenja, a pod pojmom urbanizacije razumijeva se proces širenja gradskih oblika i sadržaja života u seosko područje i prelazak seoskog stanovništva u gradove. Urbanizacija potječe na dva načina - u prvome se seljaci sele u gradove, ruraliziraju ih i postupno integriraju u gradski život, a u drugome slučaju gradsko dolazi u selo i postupno nagriza tradicionalni način življenja i tradicionalne vrijednosti sela (Defilippis, 2005). Danas hrvatsko selo ili stagnira ili propada. Događa se veliki odljev ljudi iz sela u veće gradove koji su često samo usputna stanica prema nekoj od država Europske unije. Suvremenom seljaku je jako teško opstati pa čak i ako ima dobru ideju i potporu nema garancije da će godina biti uspješna. Može se povući novac iz fonda, pomoć od države, ali ostaje dojam da se ne radi dovoljno da se spasi seljak i hrvatsko selo koje iz godine u godinu postaje sve praznije (osobito slavonsko selo).

4. EUROPSKA UNIJA I RAZVOJ HRVATSKE POLJOPRIVREDE

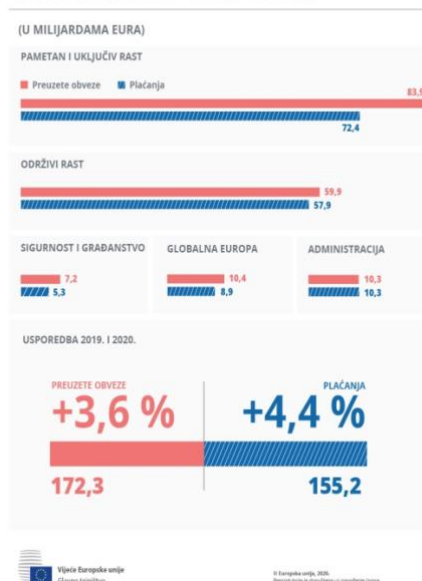
Pod utjecajem razvijene Europe sve se više ponovno govori o ruralnom razvoju. Hrvatska je poljoprivreda nekonkurentna u usporedbi sa sektorima većine zemalja u EU, a potrebno je unaprijediti konkurentnost te održati razvoj života u ruralnom području. Poljoprivreda i prehrambena industrija važne su za hrvatsko gospodarstvo, pridonoseći s više od 9 % ukupnom BDP-u, s oko 11 % ukupnom izvozu i uvozu te s više od 20 % ukupnoj zaposlenosti. Međutim, u kontekstu EU-a, poljoprivredno-prehrambeni sektor je neznatan s udjelom od oko 1 % u glavnim ekonomskim pokazateljima. Unatoč povoljnim prirodnim resursima, povijesni, organizacijski, ekonomski i institucijski razlozi objašnjavaju složenu situaciju u poljoprivredi i ruralnim područjima. Kreatori politika pokušavaju riješiti te probleme, sada pomoću dostupnih mehanizama dohodovne potpore i potpore ruralnom razvoju. Unatoč značajnim financijskim resursima koji su na raspolaganju hrvatskim poljoprivrednicima, postoji strah da se fondovi neće iskoristiti na odgovarajući način. Međutim, rezultati prijašnjih istraživanja upućuju na to da hrvatska poljoprivreda i proizvodnja hrane i dalje imaju priliku opstati i rasti u okviru europske politike i gospodarstva (Franić i sur., 2014).

Proračun EU-a za 2019.

Slika 3. Proračun EU u 2019. godini

Proračun EU-a za 2020.

Slika 4. Proračun EU u 2020. godini

Na Slici 3 i 4 prikazan je proračun Europske unije i vidljivo je da se ulažu sredstva u razvoj poljoprivrede, ali u Hrvatskoj je sve to u povojima te iskoristivost fondova, ali i potpora države poljoprivrednicima, kako vodećim, tako i onim malim treba biti konstantna i svrhovita. Ostaje dojam da Hrvati ne iskorištavaju fondove EU koliko bi mogli iako se u zadnje vrijeme (2019./2020.) uočava tendencija rasta iskoristivosti fondova, ali mogućnosti su puno veće i ostaje dojam da je poljoprivreda u Hrvatskoj marginalna djelatnost (primjerice kad je se uspoređi s turizmom) i da ne iskorištavamo dovoljno potencijal koji imamo.

5. TRENUTNO STANJE U RAZVOJU HRVATSKE POLJOPRIVREDE

Proizvodnja vina u Republici Hrvatskoj može se okarakterizirati kao proizvodnja koja ima tendenciju razvoja kvalitete, a u prilog tome ide i činjenica da se u Hrvatskoj proizvodi oko 60 % kvalitetnih vina. Također, ulaskom u EU, Republici Hrvatskoj su na raspolaganju sredstva iz tzv. „vinske omotnice“, čije je korištenje omogućeno Nacionalnim programom pomoći sektoru vina 2014. - 2018., kojim su detaljno razrađene mjere pomoći za jačanje konkurentnosti sektora vina tijekom petogodišnjeg razdoblja koje će se financirati sredstvima Europskog poljoprivrednog garancijskog fonda (EAGF) i sredstvima Državnog proračuna Republike Hrvatske. Visina sredstava iz „vinske omotnice“ iznosila je 11.885.000 eura godišnje za razdoblje od 2014. do 2016. godine, a od 2017. iznosi 10.832.000 eura. Nacionalni program pomoći sektoru vina se nastavlja u petogodišnjem razdoblju 2019. – 2023. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku, uvoz vina u 2017. godini iznosio je 26.845 t, vrijednosti od 29 mil. eura. Republika Hrvatska prema zemljama najviše vina uvozi iz zemalja EU (oko 55,38 %), a iz zemalja CEFTE oko 43, 12 %. Izvoz vina u 2017. godini iznosio je 5,138 t, a vrijednost je bila 13,10 milijuna eura. Najznačajnija izvozna destinacija je Bosna i Hercegovina (3,5 milijuna eura). Republika Hrvatska najviše vina izvezla je na tržište Europske unije 40,52 %, a u zemlje CEFTE izvoz je iznosio oko 41,23 % (poljoprivreda.gov.hr, 2017.). Hrvatska uveze pet puta više vina nego što ga izveze.

U maslinarstvu je zadnjih godina uvedeno niz mjera državne potpore te je na tržištu povećana potražnja za maslinovim uljem, što je dovelo do mogućnosti povećanja cijena kroz razvoj turizma. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku u 2017.g. u Republici Hrvatskoj proizvedeno je 28.947 tona maslina i oko 37.463 hl maslinovog ulja. Najveće površine pod maslinama su u Splitsko – dalmatinskoj županiji. Godišnja proizvodnja je oko 550.000 sadnica godišnje, a većina je stabala maslina u vlasništvu obiteljskih gospodarstava (oko 96 %). Hrvatska ne proizvodi dovoljne količine maslinovog ulja pa smo u 2017. godini uvezli 3.323 tona maslinovog ulja u vrijednosti 14.100.00 eura, a izvoz je iznosio 365 tona u vrijednosti 3.200.000 eura, što je jako veliki deficit i negativna vanjskotrgovinska bilanca u iznosu od 10,9 milijuna eura (poljoprivreda.gov.hr, 2017.).

Proizvodnja povrća je moguća cijele godine, ali nedovoljna u odnosu na potrebe stanovništva, turizma, prehrambene industrije, mogućnost zapošljavanja i izvoza. U proizvodnji povrća veći dio zauzima intenzivna proizvodnja te je u 2017. godini iznosila 149.968 t i odvijala se na 9.486 ha, a manji dio je ekstenzivna proizvodnja na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima na kojima je u 2017. godini proizvedeno 31.308 t povrća. Najzastupljenije povrtnne vrste koje su se proizvodile u Republici Hrvatskoj tijekom 2017. godine bile su rajčica (22,7 %), kupus bijeli (19,5 %), luk i češnjak (11,4 %), paprika (10,6 %) i mrkva. (7,5 %). Proizvodnja povrća važan je temelj daljnjeg razvoja prerađivačke industrije i turizma, a time i zapošljavanja u poljoprivredi, industriji i turizmu, a što ima utjecaj na rast BDP-a, smanjenje deficita i negativne vanjskotrgovinske bilance.

Hrvatska ima iznimno povoljne uvjete za proizvodnju raznovrsnog voća. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku u 2017. godini korišteno je 1.496.663 ha poljoprivrednih površina, a od ukupnog zemljišta u 2017. godini samo se 2 % koristilo za proizvodnju voća. Na površini od 28.070 ha u 2017. godini proizvedeno je 134.713 t voća, od čega je intenzivna proizvodnja iznosila 132.013 t, a ekstenzivna proizvodnja 2.700 t voća. Najviše površina koje su korištene u 2017. godini za proizvodnju voća iskorišteno je za proizvodnju jabuka (17,2 %), šljiva (15,5 %), orah (19,7 %), lješnjak (13,6 %) i mandarina (7,1%). Samodostatnost u proizvodnji voća iznosila je 49,89 % ukupnih potreba tržišta (poljoprivreda.gov.hr, 2017.).

Duhan se u Hrvatskoj proizvodi već dugi niz godina, a sade se uglavnom dvije sorte - virginija i berlej. Sorta virginija dominira u uzgoju s udjelom oko 90% u ukupnoj proizvodnji duhana. Proizvodnjom duhana bavi se oko 1500 obiteljskih poljoprivrednih gospodarstva. U 2017. godini proizvedeno je 9.413 t duhana na površini od 4.563 ha, što čini prinos od 2,1 t/ha. U odnosu na prethodnu 2016. godinu zabilježen je porast proizvodnje duhana od 4,8 %. Bilanca vanjskotrgovinske razmjene neprerađenog duhana za 2017. godinu, vrijednosno promatrano je negativna jer smo izvezli neprerađenog duhana u vrijednosti od 22,6 milijuna eura, a uvezli u vrijednosti od 30,8 milijuna eura, što je rezultiralo deficitom od 8,2 milijuna eura. Količinski je bilanca pozitivna jer je izvezeno 8.685 t, a uvezeno je 6.106 t neprerađenog duhana.

Stočarska proizvodnja ima važnu ulogu u poljoprivrednoj djelatnosti Republike Hrvatske s udjelom od oko 35 % vrijednosti ukupne poljoprivredne proizvodnje. Nepovoljna situacija u stočarskoj proizvodnji veliki je izazov za Republiku Hrvatsku, njezine proizvođače i sve

prateće službe te zahtijeva dodatne napore kako bi se postojeće stanje konsolidiralo (poljoprivreda.gov.hr, 2017.). Problemi razvoja poljoprivrede su veliki te je potrebno što sustavnije djelovati, zapošljavati stanovništvo te potaknuti povratak ljudi u ruralne prostore, ali za takvo što je potrebno osigurati egzistenciju.

5.1. Problemi u razvoju hrvatske poljoprivrede

Današnje stanje je nepovoljno i karakteriziraju ga brojni problemi: mala i nekonkurentna gospodarstva, velik broj staračkih gospodarstava, rascjepkano poljoprivredno zemljište, male proizvodne parcele, ekstenzivnost i niska tehnološka razina proizvodnje, nedovoljno korištenje agrotehničkih mjera, slaba produktivnost, loše zbrinjavanje stajnjaka i poljoprivrednog otpada. Takva poljoprivreda je slabo dohodovna, nekonkurentna i neisplativa, i u postojećem stanju ne može biti čimbenik održivog razvoja. Poseban problem leži i u tradicijskoj strukturi proizvodnje i neorganiziranosti poljoprivrednih proizvođača, tako da lokalne zajednice nemaju autohtone, prepoznatljive i konkurentne proizvode koje mogu uspješno plasirati na globalnom tržištu (CORPing, 2018). Takvo stanje je neodrživo jer u lokalnim sredinama uzrokuje sve teže uvjete života i privređivanja, propadanje postojećih poljoprivrednih gospodarstava, nezaposlenost te velike gospodarske i strukturne poremećaje: depopulacija, zakorovljenost i gubitak funkcije poljoprivrednog zemljišta, gospodarsko i socijalno propadanje, gubitak identiteta lokalnih zajednica te izloženost štetnim pojavama kao što su ugrožavanje okoliša, devastacija kulturne i tradicijske baštine, loše gospodarenje, korupcija, itd (CORPing, 2018.).

5.2. Smjernice za razvoj hrvatske poljoprivrede

Za ukupan razvoj hrvatske poljoprivrede važno je prije svega odvojiti socijalni od ekonomskog oblika proizvodnje te se usmjeriti na tržišnu proizvodnju. Pritom se razvojnoj kategoriji proizvođača moraju omogućiti povoljni uvjeti modernizacije i povećanja kapaciteta. Također, potrebno je detaljnije razraditi agrarne mjere usmjerene na okrupnjavanje posjeda kao i izraditi sustav kapitalne potpore okrupnjavanju, modernizaciji i razvoju tržišta inputa i outputa poljoprivrednih proizvoda, u čemu osim Ministarstva poljoprivrede moraju sudjelovati i fakulteti, županije, gradovi te općine (agroklub.com, 2016.). Moguće aktivnosti i prioritete za restrukturiranje i održivi razvoj poljoprivrede

poznati su iz prakse EU i nekih uspješnih primjera u RH, a svode se na ostvarivanje ciljeva – od individualnih projekata koji se mogu brže realizirati do složenijih projekata koji podrazumijevaju organiziranje i povezivanje lokalnih nositelja razvoja:

- **Razvoj specijaliziranih i dugoročno održivih proizvođača** – proizvodnih sustava (npr. specijalizirane farme, trajni nasadi, perspektivna gospodarstva s poduzetničkim mogućnostima).
- **Diverzifikacija** – održanje i zapošljavanje malih i mješovitih gospodarstava – pomoći lokalnim proizvođačima koji nisu održivi s postojećim oblicima primarne proizvodnje da se specijaliziraju i za druge djelatnosti u kojima je bolja perspektiva: ekološka proizvodnja, seoski turizam. Ti su projekti značajni za mlade proizvođače koji tako imaju dugoročnu perspektivu.
- **Razvoj tržišne infrastrukture za poljoprivredne proizvode** (skladišta, hladnjače, pakirnice). Potrebno je razviti kapacitete u kojime će biti omogućeno preuzimanje proizvoda od lokalnih proizvođača. Skladištenje, dorada, prerada, pakiranje, otprema, formiranje lokalnih robnih marki. Realizacijom takvih projekata uspostavlja se lokalno tržište i lokalnim se proizvođačima osiguravaju uvjeti i okviri za planiranje i plasman proizvoda na njihovim gospodarstvima. Oni bi na taj način prestali biti izloženi nelojalnoj konkurenciji i hirovima tržišta, ali moraju planirati razvoj i ulaganja u proširivanje i unaprijeđivanje proizvodnje.
- **Organiziranje i zajedničko nastupanje lokalnih proizvođača** – lokalne samouprave trebaju inicirati i pomagati organiziranje i povezivanje lokalnih poljoprivrednika i malih poduzetnika u cilju razvoja izvornih zadružnih oblika kakvi se u državama Europske unije već preko 150 godina razvijaju kao glavni nositelji malog gospodarstva i poljoprivrede. U Hrvatskoj je nepostojanje takvih sustava i neorganiziranost domaćih proizvođača temeljni razlog lošeg stanja i nepovoljnog položaja malih proizvođača u RH. Zato je važno da lokalne samouprave iniciraju te pomažu organizirati i povezati lokalne poljoprivrednike i male poduzetnike, a kojima bi bio cilj razviti izvorne zadružne oblike i razvojne gospodarske sustave kao poduzeća. Ta poduzeća bi predstavljala uvjet za dugoročni razvoj njihove konkurentnosti. Na taj bi se način organiziranim lokalnim proizvođačima i malim poduzetnicima pružila prilika da razviju potencijal i sposobnost kao nositelji razvoja, da zajednički realiziraju projekte i ulaganja u razvoj poljoprivrednih kapaciteta i infrastrukture što bi im osiguralo dugoročnu

konkurentnost. Primjerice, to su mini mljekare i sirane, hladnjače, pakirnice, kapaciteti za preradnu primarnih proizvoda (CORPing, 2020).

Na taj način mogao bi se omogućiti gospodarski i razvojni učinak, povećati zaposlenost i konkurentnost, ali i standard života i rada u zajednici. U novom financijskom razdoblju od 2014. do 2020. godine, EAFRD ima predviđeni proračun za poljoprivredni program i ruralni razvoj od 95,577 milijardi eura, što čini 24,4 % ukupnog proračuna. Ukupna alokacija za Program ruralnog razvoja 2014. - 2020. iznosi 2,383 milijardi eura, od čega će Republici Hrvatskoj iz Europskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj na raspolaganju biti 2,026 milijardi eura (europski-fondovi.eu, 2020.). Dakako, potrebno je što bolje do kraja navedenog razdoblja iskoristiti europske fondove. IPARD program potiče ruralni razvoj te teži unapređenju poljoprivrednog sektora tako što potiče konkurentnost poljoprivrednih proizvoda (apprrr.hr, 2020.).

5.3. Novi trendovi u razvoju poljoprivrede – okretanje ekološkoj poljoprivredi

Ekološka proizvodnja sveobuhvatan je sustav upravljanja poljoprivrednim gospodarstvima i proizvodnjom hrane koji ujedinjuje najbolju praksu u pogledu okoliša i klime, očuvanje prirodnih resursa, visoku razinu biološke raznolikosti te primjenu visokih standarda za dobrobit životinja i proizvodnih standarda koji su u skladu s potražnjom potrošača, kojih je sve više, a koji žele proizvode proizvedene uz primjenu prirodnih tvari i procesa. U posljednjem desetljeću pojačano je zanimanje kako strane, tako i domaće znanstvene i šire javnosti za ekološku poljoprivredu. Ekološkom poljoprivredom, kao novim sustavom poljoprivredne proizvodnje, nastoje se maksimalno iskoristiti potencijali poljoprivrednoga gospodarstva uz zadovoljavanje društvenih i ekonomskih potreba, očuvanje prirodnog ekosustava i zaštitu okoliša (poljoprivreda.gov.hr, 2020.).

Pridržavanje visokih standarda u području zdravlja, okoliša i dobrobiti životinja pri proizvodnji ekoloških proizvoda svojstveno je visokoj kvaliteti tih proizvoda (Petljak, 2011.). U Republici Hrvatskoj bilježi se značajan trend rasta ekoloških poljoprivrednih subjekata kao i površina pod ekološkom poljoprivrednom proizvodnjom. Tako je 2013. godine ukupan broj subjekata upisanih u Upisnik subjekata u ekološkoj proizvodnji iznosio 1.789 (od čega 1.608 poljoprivrednih proizvođača i 181 prerađivač), dok je 2019. godine ukupan broj subjekata u ekološkoj 5.548 (od čega 5.153 poljoprivrednih

proizvođača te 395 prerađivača). Osim broja subjekata, u istom je razdoblju značajan i porast površina pod ekološkom proizvodnjom. Tako je 2013. godine u ekološkoj proizvodnji 40.660 ha što čini udio od 2,59 % u ukupno korištenim poljoprivrednim površinama. U 2019. godini pod ekološkom je 108.169 ha što iznosi 7,18 % u ukupnom korištenim poljoprivrednim površinama (poljoprivreda.gov.hr, 2020.). U posljednjem desetljeću pojačano je zanimanje kako strane, tako i domaće znanstvene i šire javnosti za ekološku poljoprivredu. Ekološkom poljoprivredom, kao novim sustavom poljoprivredne proizvodnje, nastoje se maksimalno iskoristiti potencijali poljoprivrednoga gospodarstva uz zadovoljavanje društvenih i ekonomskih potreba, očuvanje prirodnog ekosustava i zaštitu okoliša. Pridržavanje visokih standarda u području zdravlja, okoliša i dobrobiti životinja pri proizvodnji ekoloških proizvoda svojstveno je visokoj kvaliteti tih proizvoda (Petljak, 2011.).

Zajedničkom poljoprivrednom politikom (ZPP) je utvrđen opći okvir za razvoj poljoprivrede u EU za razdoblje 2014. – 2020. Cilj je novih odredaba uspostaviti održivu konkurentnost kako bi se postigao gospodarski održiv sektor proizvodnje hrane te održivo gospodarenje prirodnim resursima EU u kojemu je ekološka proizvodnja prepoznata kao ključan element. U ovom se programskom razdoblju pridaje još veći značaj okolišu i utjecaju poljoprivrede na okoliš. Ekološka poljoprivreda je izdvojena iz mjere agro-okoliš kao zasebna mjera čime se dodatno naglasio njezin povoljni utjecaj na okoliš. U sklopu Programa ruralnog razvoja potpora se daje ekološkim proizvođačima koji tek ulaze u sustav ekološke proizvodnje kao i onima koji nastavljaju ovaj vid proizvodnje (ruralnirazvoj.hr, 2020).

Slika 5. Projekcija razvoja ekološke poljoprivrede u Hrvatskoj od 2007. - 2016. godine

Izvor: ruralnirazvoj.hr, 2020.

Povjerenik Europske komisije za poljoprivredu i ruralni razvoj Phil Hogan predstavio je u Bruxellesu dokument pod nazivom „The Future of Food and Farming“. Dokument je sadržao smjernice i viziju budućnosti europske poljoprivrede nakon 2020. godine, a naglasak je na pojednostavljenju pravila i fleksibilnijem pristupu za EU zemlje članice koji bi trebao osigurati održivi razvoj poljoprivrede Europske unije (mrr.hr, 2018.).

6. ZAKLJUČAK

Hrvatska poljoprivreda zaostaje u konkurentnosti i razvoju u odnosu na planirano i željeno tijekom cijelog razdoblja svoje neovisnosti. Vidljive su naznake pozitivnih trendova i bolje iskorištavanje europskih fondova, ali stanje u hrvatskoj poljoprivredi je teško te je poljoprivrednicima potrebna velika potpora. Poljoprivreda je kroz cijelu povijest hrvatskog naroda odigravala važnu ulogu u razvoju, a već je duže vremena na niskim granama i ne pridaje joj se važnost kolika bi trebala. Potrebno je stvoriti ekonomski isplativu poljoprivredu koja će moći opskrbiti industrije proizvodima, a stanovništvo hranom. U zadnjih 50 godina značaj poljoprivrede u makroekonomskim uvjetima je smanjen. Sredinom 20. stoljeća u poljoprivredi je radilo više od polovice ukupnog broja stanovnika, a primarna poljoprivredna proizvodnja bila je izvor prihoda u ruralnim područjima. Ruralna područja već su dulje vrijeme na margini hrvatskog društva, hrvatsko selo propada pa se postavlja pitanje održivosti poljoprivrede u ruralnim dijelovima, koji su nekad bili nositelji poljoprivredne djelatnosti. Kroz povijest je dolazilo do velikih tehničkih i strukturnih promjena te globalizacije poljoprivredne proizvodnje te se mali proizvođači u tim uvjetima nisu mogli održati te ostati konkurentni, a do istih problema dolazi i danas. Potrebno je raditi na stalnom razvoju poljoprivrede, slijediti pozitivne europske trendove, realizirati zadane ciljeve i povećati iskoristivost fondova i potpora te osnažiti djelovanje na lokalnim razinama kako bi poljoprivreda postala i ostala konkurentna. Dug je put napretka pred hrvatskom poljoprivredom, ali neki pozitivni trendovi daju naslutiti da može i mora biti bolje od postojećeg stanja.

5. POPIS LITERATURE

1. Defilippis, J. (2005.): Poljoprivreda i razvoj. Školska knjiga, Zagreb, 204.
2. Franić, R., Jurišić, Ž., Gelo, R. (2014.): Proizvodnja hrane i ruralni razvoj – izgledi za Hrvatsku u europskom kontekstu. *Agroecnomia Croatica*, 4 (1): 16-24.
3. Petljak, K. (2011.): Pregled razvoja i obilježja ekološke poljoprivrede u Republici Hrvatskoj. *Ekonomski vjesnik*, 24 (2): 382-395.

URL izvori:

4. <http://www.mps.hr/hr/poljoprivreda-i-ruralni-razvoj/poljoprivredna-politika> (11.7.2020.)
5. ***agrokлуб: Zoran Grgić, Hrvatska poljoprivreda u brojkama
<https://www.agrokлуб.com/poljoprivredne-vijesti/hrvatska-poljoprivreda-u-brojkama/23471/> (11.7.2020.)
6. <http://www.og-corp.hr/lokalni-i-ruralni-razvoj/poljoprivreda-i-ruralni-razvoj.html> (15.7.2020.)
7. <http://www.apprrr.hr/ipard-31.aspx> (15.7.2020.)
8. <http://europski-fondovi.eu/eafrd> (22.7.2020)
9. *** mreža za ruralni razvoj: Povjerenik Hogan predstavio dokument o budućnosti Zajedničke poljoprivredne politike EU
<https://www.mrr.hr/novosti/povjerenik-hogan-predstavio-dokument-o-buducnosti-zajednicke-poljoprivredne-politike-eu/> (22.7.2020.)
10. <https://poljoprivreda.gov.hr/ekoloska/199> (22.7.2020.)
11. <https://poljoprivreda.gov.hr/vinogradarstvo-i-vinarstvo/193> (27.7.2020.)
12. <https://poljoprivreda.gov.hr/istaknute-teme/poljoprivreda-173/poljoprivreda-175/maslinarstvo/194> (27.7.2020.)
13. <https://poljoprivreda.gov.hr/istaknute-teme/poljoprivreda-173/poljoprivreda-175/povrcarstvo/195> (27.7.2020.)
14. <https://poljoprivreda.gov.hr/istaknute-teme/poljoprivreda-173/poljoprivreda-175/duhan-i-konoplja/198> (27.7.2020.)